НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ

СИНЮЧЕНКО МАЙЯ ІВАНІВНА

УДК 330.101.541

ГРОШОВИЙ ОБІГ ТА ІНФЛЯЦІЯ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Спеціальність 08.01.01 – Економічна теорія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Київ – 2003

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті економіки Національної академії наук України

Науковий керівник – доктор економічних наук, доцент
Кваснюк Борис Євгенович,
Інститут економічного прогнозування
НАН України, завідувач відділу економічного
зростання та структурних змін в економіці,
заступник директора

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Лютий Ігор Олексійович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри фінансів,
грошового обігу та кредиту;

кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Шумська Світлана Степанівна,
Інститут економічного прогнозування
НАН України, старший науковий співробітник
відділу моделювання економічного розвитку

Провідна установа – Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна МОН України
(кафедра економічної теорії та економічних
методів управління)

Захист відбудеться "___" _____ 2003 р. о ___ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.150.02 в Інституті економіки НАН України за адресою: 01011, м. Київ-11, вул. Панаса Мирного, 26.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту економіки НАН України за адресою: 01011, м. Київ-11, вул. Панаса Мирного, 26.

Автореферат розісланий "___" _____ 2003 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради Стешенко В.С.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Загальна тенденція до зростання цін у XX столітті, особливо у другій його половині, стала характерною особливістю розвитку світової економіки. Але інфляційні процеси в перехідних економіках мають і свої особливі, притаманні саме даній системі механізми розгортання та причини виникнення даного процесу.

Актуальність теми дослідження. Грошовий обіг обслуговує взаємозв'язок між виробництвом, обміном, розподілом і споживанням. Порушення цього зв'язку неодмінно призводить до виникнення суперечностей в економічному житті. Чутливість економічних процесів до монетарних імпульсів означає можливість використання грошового обігу для регулювання окремих макроекономічних показників і макроекономіки в цілому. Необхідною умовою вдалого використання монетарних інструментів у державному регулюванні є вірно визначені фундаментальні положення з приводу ролі грошей в економіці та міри впливу державного регулювання на формування грошової пропозиції. Але різними школами та напрямками теорії грошей ці положення трактуються неоднозначно, а за деякими положеннями – кардинально протилежно, що ускладнює побудову ефективної моделі монетарного регулювання економіки.

У ринковій трансформації економіки України грошовий обіг набуває суттєво нового значення для вирішення проблем збалансованості процесу відтворення, забезпечення економічного зростання. Грошовий обіг України в період переходу до ринкових відносин став найбільш вразливим елементом системи економічних відносин. Діючі інститути грошово-кредитного регулювання вітчизняного господарства, намагаючись подолати існуючі проблеми в даній сфері, впливають, перш за все, на самі монетарні показники, не досягаючи при цьому завдання комплексної стабілізації всієї національної економіки.

Ринкове господарство, його розвиток вимагає стабільності грошового обігу, зовнішнім виявом якого є усталеність вартості грошової одиниці. Стабільність не означає незмінність грошової пропозиції чи незмінність приростів грошової маси. Стабільність – це еластичність грошової пропозиції, тобто здатність її автоматично розширюватися чи звужуватися залежно від потреб народного господарства в грошах. Процес відтворення порушується як від нестачі, так і від надлишку грошей. Існуючі методи формування грошової пропозиції в Україні забезпечити таку еластичність не в змозі. Актуальність дисертаційного дослідження полягає у необхідності виявлення причин існуючих проблем грошового обігу, інфляції та розробки методологічно концептуальних підходів і практичних рекомендацій щодо їх вирішення.

Теоретичну основу дослідження грошового обігу становлять праці класиків світової економічної думки: Д. Юма, Д. Рікардо, Дж.С. Мілля, А. Маршалла, А. Пігу, І. Фішера, М. Туган-Барановського, К. Вікселля, Д. Патинкіна, Дж. Кейнса, М. Фрідмена, А. Шварц та інших. У радянській економічній літе-

ратурі цим проблемам приділяли значну увагу економісти І. Трахтенберг, Е. Брегель, Р. Ентов, Я. Кронрод, І. Козлов, З. Атлас, С. Меншиков та інші. Проблеми грошового обігу та інфляції стали особливо актуальними для вітчизняної економічної науки початку 90-х років. Ці питання досліджуються в роботах А. Гальчинського, В. Гейця, Б. Кваснюка, Т. Ковальчука, І. Лукінова, І. Лютого, О. Мельника, В. Найдьонова, М. Павловського, Б. Панасюка, М. Савлука, А. Чухно, В. Ющенка та інших. Аналогічні проблеми та окремі її аспекти знаходяться в центрі уваги російських вчених, зокрема В. Андронова, С. Глазєва, Б. Гранвілла, А. Ілларіонова, Л. Красавіної, О. Лушина, Н. Райської, Я. Сергієнко та інших. В роботах названих вчених достатньо повно висвітлюються чинники та етапи інфляційного процесу. Досить активно досліджуються методи антиінфляційної політики, аналізується їх ефективність та вплив на економіку. Проте активізація позитивного аналізу майже витіснила з наукового дослідження нормативний аналіз фундаментальних положень з приводу ролі грошей в економіці та міри впливу державного регулювання на формування грошової пропозиції. Крім того, у сучасній економічній літературі недостатньо висвітлені причини розбалансування грошової пропозиції в умовах трансформації економіки України. Також недостатньо приділяється уваги висвітленню причин, що спровокували інфляцію, ролі політики уряду та кредитної системи країни у даних процесах, впливу на характер її протікання та причини виникнення факторів, притаманних перехідній економіці. Саме це і зумовило вибір теми дисертаційної роботи, її мету, основні завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота узгоджується з основними напрямками наукових досліджень, що проводилися колективом відділу політичної економії Інституту економіки НАН України за темою "Становлення змішаної економіки в Україні / основні напрямки і принципи реформування державної власності і створення механізму взаємодії різних економічних укладів," термін виконання – 1991-1993 рр.; відділом економічного зростання та структурних змін в економіці Інституту економічного прогнозування НАН України за темою "Роль держави в здійсненні економічного зростання" (номер державної реєстрації 0111199 U 004115, шифр теми – 3.7.1.15.) та колективом Української академії банківської справи (м. Суми) за темою "Сучасні технології фінансово-банківської діяльності в Україні" (номер державної реєстрації 0102 U 006965).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розкриття соціально-економічної природи грошової кризи в трансформаційній економіці та обгрунтування закономірностей грошового обігу.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення комплексу таких завдань:

- на основі аналізу наявних теоретичних здобутків з проблем грошового обігу, цін та інфляції виокремити та систематизувати знання щодо закономірнос-

тей та особливостей грошового обігу та ціноутворення в умовах перехідної економіки;

- виявити особливості формування грошової пропозиції в сучасних умовах та ступінь її еластичності;
- встановити причини, умови, механізми та особливості розгортання інфляційних процесів в Україні;
- виявити ступінь залежності інфляційного процесу від монетарних та немонетарних чинників;
- розкрити соціально-економічну сутність інфляційного процесу економіки перехідного періоду та її наслідки для України;
- визначити шляхи поліпшення дієвості антиінфляційної політики та стабілізації грошового обігу.

Об'єкт та предмет дисертаційного дослідження. Об'єктом дослідження є сфера грошового обігу та ціни у системі суспільного відтворення. Предметом дослідження є економічні відносини, що виникають у зв'язку з грошовим обігом та рухом цін у перехідний період.

Методологія дисертаційного дослідження. Теоретико-методологічною основою дисертаційної роботи стали класичні та сучасні теорії грошей. У дисертації застосовано діалектичний, системний підходи до аналізу проблем грошового обігу та інфляції, за допомогою яких було виявлено причини, чинники та механізми порушень стабільності грошового обігу і виникнення інфляції в економіці України періоду трансформації її в ринкову. Інструментами пізнання стали також методи аналізу та узагальнень, статистичного, історичного та логічного аналізу, на основі яких було виокремлено основні закономірності розвитку даних явищ та особливості їх перебігу в досліджуваному періоді. У дисертаційному дослідженні при аналізі теоретико-методичних основ грошового обігу та інфляції використано описово-аналітичний, порівняльний та математичний підходи.

Інформаційну базу досліджень становлять закони України, нормативно-правові акти державних органів України, статистичні матеріали Державного комітету статистики, Національного банку України.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у наступному:

- обґрунтовано положення про те, що в довгостроковому періоді зміни обсягів грошової пропозиції зумовлені змінами загальноекономічної кон'юнктури, а не навпаки, як стверджується сучасною кількісною теорією грошей;
- досліджена проблема нейтральності грошей і доведено, що нейтральність грошей можлива тільки за умови їх абсолютної ендогенності. У випадку екзогенності грошової пропозиції чи її часткової ендогенності гроші не нейтральні, а отже, впливають на реальні показники функціонування економіки;

- визначено, що грошова пропозиція в тій її частині, яка складається із депозитів, формується внутрішніми чинниками економічної системи, і саме внаслідок цього має ендогенний характер, причому ендогенність грошової пропозиції обмежується існуючою монополією держави на емісію готівки й сучасними методами регулювання кредитної емісії, що містить в собі постійно існуючу потенційну можливість для порушення стабільності грошового обігу та цін;
- завдяки поглибленому аналізу взаємозв'язку явищ "інфляція – зайнятість" виявлено, що цей зв'язок не є причинно-наслідковим, а є лише наслідком спільної для них причини – зміни сукупного попиту, а оскільки ціни змінюються під дією й інших чинників, то синхронізація даних явищ в економіці зовсім не обов'язкова;
- обґрунтовано, що загальносвітова тенденція до зростання цін у XX столітті, особливо в другій його половині, значною мірою є наслідком двох процесів, характерних для даного періоду, а саме: зміни характеру самого грошового обігу на етапі еволюційного переходу від повноцінних металевих грошей через готівково-кредитний грошовий обіг до кредитних грошей за умови значного посилення ролі держави у визначенні обсягу та структури грошової пропозиції, а також посилення монополістичних тенденцій в економіці, що обмежує практику ціноутворення на основі взаємодії попиту та пропозиції на користь монопольно завищених цін;
- виявлено, що гіперінфляція в 1992-1994 рр. в Україні насамперед була результатом хибної економічної політики держави, спрямованої на стимулювання економічного зростання шляхом кредитної експансії та надмірної емісії готівки, а також лібералізації цін за відсутності конкурентного середовища, значних помилок у ціновому регулюванні. Встановлено, що перерозподіл національного багатства внаслідок процесу гіперінфляції сприяв швидкому становленню нового типу економічних відносин, які в умовах старої структури, у свою чергу, стали потужним чинником інфляції витрат у подальші роки.

Крім того, було проведено детальний аналіз теорій грошей у вітчизняній економічній думці з кінця XIX століття до сьогоднішнього дня. У відповідності з методологічними принципами, яких дотримувались певні науковці, автором здійснено систематизацію та класифікацію розглянутих теорій.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження визначається виявленням фундаментальних зв'язків процесу грошового обігу та ціноутворення в сучасних умовах і, на їх основі, обґрунтуванням теоретичних засад удосконалення державного регулювання грошового обігу та цін, яке б забезпечило поєднання довгострокової стабільності цін та чутливої реакції грошової пропозиції щодо потреб народного господарства в

грошах у короткостроковому періоді, а також аргументацією необхідності створення нових підходів до проведення антиінфляційної політики та формування грошової пропозиції.

Окремі положення дисертації використано у процесі викладання і розробки методичного забезпечення навчальних дисциплін “Політична економія”, “Історія економічних вчень” в Українській академії банківської справи Національного банку України (м. Суми).

Апробація результатів дисертації. Результати наукового дослідження обговорювались на засіданнях кафедри економічної теорії Української академії банківської справи. Основні положення і результати дисертаційного дослідження були оприлюднені на VII Міжнародній теоретичній конференції “Особливості економічної політики постсоціалістичних країн в умовах глобалізації світової економіки (приклад України)” (м. Київ, 1999 р.); на III Всеукраїнській науково-практичній конференції “Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України” (м. Суми, 2000 р.); на Міжнародній науково-практичній конференції “Аналіз оптимізації економічних процесів” (м. Харків, 2000 р.).

Наукові публікації. Результати дослідження знайшли відображення у 7 наукових працях, 6 із яких опубліковані у фахових виданнях, загальним обсягом 3,1 д.а.

Структура і обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається з вступу, трьох розділів, кожен з яких містить два підрозділи, висновків, списку використаних джерел з 124 найменувань. Обсяг основного тексту дисертації становить 177 сторінок і містить сім таблиць, шість рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету та основні завдання дисертації, викладено методологічну основу і методи дослідження, відображено наукову новизну та практичне значення роботи.

У першому розділі **“Теоретико-методологічні основи аналізу проблем грошового обігу та інфляційних процесів в умовах перехідної економіки”** досліджено та проаналізовано основні концепції, які складають теоретичне підґрунтя для виявлення закономірностей та характеру грошового обігу періоду трансформації економіки України в ринкову.

У процесі дослідження сучасної теорії грошей, в якій домінує дві концепції – кейнсіанство та монетаризм, виявлено, що не існує єдиної точки зору, а фактично вони є протилежними щодо характеру впливу монетарних чинників на реальні макроекономічні показники в короткому та довгостроковому періодах. Водночас з’ясовано, що дані теорії містять в собі концептуальні суперечності в аспекті нейтральності та екзогенності грошей.

Теорія монетаризму стверджує, що в довгостроковому періоді гроші залишаються нейтральними по відношенню до реального ВНП, зайнятості, інвестицій і впливають лише на номінальні значення цих показників. У короткому періоді зміна обсягів грошової пропозиції може спричиняти зміни в реальних показниках, але ефект цей буде короткостроковим: через певний час темпи зростання реальних показників виробництва повернуться до попереднього рівня, змінивши при цьому тільки ціни. Одночасно, монетаризм висуває тезу, що "гроші мають значення", оскільки впливають на господарську кон'юнктуру, що заперечує вихідне положення їхньої теорії про нейтральність грошей. Крім того, прибічники сучасної кількісної теорії наполягають на абсолютній екзогенності грошової пропозиції.

З точки зору кейнсианства, заходи грошово-кредитної політики в довгостроковому періоді впливають на зміни реального обсягу виробництва, тоді як по відношенню до цін названі заходи є нейтральними, у короткостроковому періоді зміни в грошово-кредитній політиці центрального банку можуть впливати на ціни.

У цьому розділі автором був також здійснений детальний аналіз поглядів на проблеми грошового обігу вітчизняних учених XX століття. Розвиток теорії грошей у вітчизняній науковій думці, залежно від методологічних підходів, а, відповідно, і теоретичних досягнень, розмежовано на три періоди. Зрозуміло, що кожна економічна теорія є продуктом свого часу, вона виникає на потребу вирішення тих проблем і суперечностей, які її породжують і певною мірою досягає цих цілей. Особлива увага при дослідженні була приділена теоретичним надбанням М.І. Туган-Барановського та І.Я. Трахтенберга, які створили найбільш довершену концепцію теорії грошей свого часу, а "Кон'юнктурна теорія грошей" М.І. Туган-Барановського, на нашу думку, заслуговує на світове визнання в економічній науці.

Перший період хронологічно охоплює останню третину XIX і першу третину XX століття. У цей період виходять у світ роботи І. Кауфмана, М. Бунге, М. Алексєєнка, І. Ісаєва, М. Туган-Барановського, Л. Юровського та інших. Особливість економічної наукової думки з питань теорії грошей того часу пояснюється, перш за все, розвитком форм грошового обігу, що характеризувався поступовим переходом від повноцінних золотих та срібних грошей до паперових з повною відмовою від їх обміну на дорогоцінний метал. Відповідно до цього і економічна теорія була свого роду синтезом теорій грошей, металічної, що спиралися на товарну сутність грошей (де гроші мають внутрішню вартість, яка визначається витратами на їх виробництво), та кількісної теорії (де гроші не мають самостійної вартості, а отримують її лише в результаті кількісного співвідношення грошей і товару під час обміну). Тому ці теорії в науковому аналізі одночасно спиралися як на методологію класичної політичної економії, так і на

методологію теорії граничної корисності маржиналізму. Найбільшою мірою цей синтез виявляється у працях М. І. Туган-Барановського.

Другий етап формування економічної вітчизняної наукової думки, який триває також близько шістдесяти років і охоплює період з початку тридцятих до кінця вісімдесятих років XX ст., пов'язаний з розвитком теорії грошей у дослідженнях радянських вчених-економістів І. Трахтенберга, Е. Брегеля, Р. Ентова, Я. Кронрода, І. Козлова, З. Атласа, С. Меншикова та інших. Треба зазначити, що наукові пошуки цих вчених грунтувалися на методології марксизму, який є пізнім варіантом класичної політичної економії. Однак, констатація цього незаперечного факту не означає, що економічна наука у Радянському Союзі не мала розвитку і ніякою мірою не зменшує наукові досягнення цих авторів.

Нестабільність грошового обігу часів трансформації економіки України у ринкову привернула до себе увагу багатьох вітчизняних учених. Найбільш плідно в цій галузі економічної науки працюють відомі українські вчені А. Гальчинський, В. Кваснюк, Т. Ковальчук, І. Лукінов, І. Лютий, О. Мельник, М. Савлук, А. Чухно і практики В. Ющенко, В. Лисицький та інші, роботи яких фактично розпочали третій етап розвитку теорії грошей у вітчизняній науковій думці. Звичайно, давати їй оцінку ще рано, але все-таки необхідно звернути увагу на її своєрідність, яка виявляється в нашаруванні монетаризму та кейнсіанства на ще звичну для українських вчених марксистську методологію.

Аналізуючи, порівнюючи та узагальнюючи існуючі у вітчизняній та зарубіжній літературі методологічні підходи, точки зору, позиції окремих вчених, робимо наступні висновки щодо тлумачення суті і природи інфляції: 1) монетаризм, як домінуюча концепція сучасної теорії грошей, розглядає інфляцію як явище грошового походження, відповідно, й інструменти спрямовані на приборкання останньої, базуються саме на даних уявленнях про природу інфляції, тобто обмеження грошової пропозиції та доходів вважають найдієвішими чинниками антиінфляційної політики. Існування інфляції витрат монетаризм не визнає; 2) у випадку визнання іншими концепціями інфляції витрат економічна теорія не розробляє специфічних, направлених саме на цей тип інфляції інструментів державного регулювання, з їх точки зору, дана інфляція здатна до самообмеження та самоліквідації (хоча, як бачимо, в нашому випадку це чомусь не спрацьовує); 3) відсутнє чітке розмежування в поняттях "довгострокове зростання загального рівня цін" та "інфляція", найчастіше ці процеси ототожнюються. Саме це ототожнення слугувало А. Філліпсу у виведенні ним закону взаємообумовленості рівня зайнятості та інфляції, який згодом знайшов своє відображення в практиці державного регулювання цих процесів. У результаті аналізу взаємозв'язку явищ "інфляція – зайнятість", у роботі теоретично доведено, що цей зв'язок не є причинно-наслідковим, а є лише наслідком спільної для них причини – зміни сукупного попиту, а оскільки ціни змінюються під дією й інших чинників, то синхронізація даних явищ в економіці зовсім не

обов'язкова, відповідно, і регулювання зайнятості виключно монетарними інструментами не може дати позитивних результатів, якщо при цьому будуть відсутні інші чинники, що впливають на зміну сукупного попиту.

Грошовий обіг, який визначає взаємозв'язок між виробництвом, обміном, розподілом і споживанням, є важливим елементом економічної системи. Порушення цього зв'язку внаслідок нестабільності грошового обігу неодмінно призводить до виникнення суперечностей в економічному житті.

Другий розділ **"Сутність і основні особливості грошового обігу та інфляції в період радикальної системної перебудови економіки"** присвячений дослідженню залежності між змінами грошової пропозиції та загальноекономічною кон'юнктурою, нейтральністю грошей та виявленням чинників формування грошової пропозиції. У цьому розділі також досліджуються причини, чинники, механізми та етапи розвитку інфляції в Україні періоду трансформації економіки у ринкову.

Гроші є елементом системи економічних відносин. За принципами організації органічних систем, а саме такою є економічна система, елементи системи, їх форма та характер функціонування визначаються самою системою. Тобто елементи системи є ендогенні по відношенню до системи, що і є умовою рівноваги цієї системи. Але з грошима не все так однозначно. З одного боку, вони породжуються системою економічних відносин товарного виробництва, і в даному аспекті вони обов'язково мають бути ендогенні, з іншого – вони емітуються зовнішнім по відношенню до економічної системи інститутом. Тому при дослідженні природи, місця та ролі грошей в економічній системі необхідно встановити:

- нейтральні чи не нейтральні гроші по відношенню до реальних показників функціонування економіки;
- екзогенний чи ендогенний характер формування грошової пропозиції по відношенню до процесу відтворення;
- у разі екзогенності грошової пропозиції необхідно виявити наскільки державні інститути монетарного регулювання з допомогою наявних в їх розпорядженні інструментів спроможні визначити абсолютні значення попиту на гроші й утримувати грошову пропозицію на заданому рівні.

Спираючись на закони взаємодії елементів органічних систем, автор дисертації довів, що нейтральність грошей можлива тільки за умови їх абсолютної ендогенності. У випадку екзогенності грошової пропозиції, чи її часткової ендогенності, чим характеризується сучасна пропозиція грошей, гроші не нейтральні, а отже, впливають на реальні показники функціонування економіки.

Аналіз планових і фактичних значень елементів грошової пропозиції, а також сучасного механізму її формування та державного регулювання дав можливість дійти наступних висновків: регулювання грошової пропозиції шляхом

впливу на грошову базу та мультиплікатор грошової бази не в змозі повною мірою впливати на грошову пропозицію, оскільки воно не в змозі сплановувати чітко визначені розміри самої грошової бази і мультиплікатора грошової бази. Причинами цього є: по-перше, грошовий мультиплікатор – це функція кількох параметрів m=*f*(C, D, rr),

$$m = \frac{M}{MB} = \frac{C+D}{C+R} = \frac{C+D}{C+rrD}, \qquad (1)$$

де m – грошовий мультиплікатор;
M – грошова маса М3;
MB – грошова база;
C – готівка;
D – депозити;
R – обов'язкові резерви;
rr – норма обов'язкових резервів.

Найбільш вагомим тут є депозити, а також їх частка в загальній пропозиції грошей (чим більша їх частка, тим більше може коливатися грошовий мультиплікатор), *rr* не належить до найвагоміших чинників. Норма обов'язкових резервів, як правило, встановлюються на певні строки постійною, а якщо і змінюються, то в межах кількох відсотків. По-друге, грошова база складається з готівки і резервів, розміри резервів пропорційні розмірам депозитів, оскільки саме резерви є функцією від депозитів, а не навпаки. Звичайно, при значній частці готівки у грошовій масі зміни грошової бази обов'язково впливатимуть на грошову пропозицію, бо остання складається більшою мірою теж із готівки. Зазначимо, що центральний банк країни безпосередньо впливає тільки на розміри готівки в обігу. Пропозиція безготівкових грошей, на основі яких формуються резерви, залежить не тільки від здатності банківської системи до кредитної експансії, яка регулюється центральним банком, але й від розмірів доходу економічних суб'єктів, від бажання зберігати ці доходи у вигляді депозитів, а також і від попиту на кредитні ресурси, який у свою чергу, є функцією відсотка та інших чинників функціонування економіки. Тобто пропозиція безготівкових грошей значною мірою формується під впливом попиту на гроші.

Кредитна діяльність банківської системи еластична, т.б. при одному і тому ж розмірі початкового депозиту і нормі банківських резервів банк може звужувати і розширювати свої операції, не доходячи до верхньої межі своїх можливостей. Крім того, абсолютні значення розмірів резервів ще не свідчать, що комерційні банки використали весь свій потенціал до грошової експансії. Про справжні розміри мультиплікативного ефекту свідчать розміри частки резервів у грошовій базі, а також частка депозитів в M_3. Зростання мультиплікаційного ефекту буде спостерігатися при зростанні всіх цих показників; при одночасному зниженні цих показників відбуватиметься зменшення кредитної експансії.

Названі показники протягом 1992-2001 рр. змінювалися, про що свідчать дані таблиці 1. Найбільша частка резервів в грошовій базі спостерігається у 1993 р. та 1994 р. – 52,23 % та 47,82 % відповідно. Фактично це були роки найвищої кредитної експансії, пов'язаної не з низькою нормою резервування, а з від'ємною відсотковою ставкою. Зниження частки резервів у грошовій базі в подальші роки демонструє, що комерційні банки в 1996-1998 рр. значно скоротили кредитну мультиплікацію, що привело до скорочення приросту грошової пропозиції. Цю ситуацію на грошовому ринку України можна пояснити зміною попиту у 1996-1998 рр. на грошові ресурси, яка відбулася внаслідок випуску і розміщення ОВДП та високою реальною відсотковою ставкою. У кінці 1998 р. відбувся перелом: обсяги депозитів і особливо грошового агрегату M_2 почали зростати, але готівка і по сьогодні ще становить значну частину M_3. Чутливість грошового агрегату M_2 та M_3 до чинників попиту на гроші означає, що сучасна грошова пропозиція певною мірою має ендогенний характер.

Таблиця 1

Чинники формування грошової пропозиції*

Показники	Роки									
	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Грошова маса М0, млн. грн.	5	128	793	2623	4041	6132	7158	9583	12800	17325
Грошова маса М3, млн. грн.	25	482	3216	6930	9364	12505	15705	22070	32100	41508
Грошова база МВ, млн. грн.	6	268	1520	3547	4881	7058	8604	12000	16800	22131
Резерви R=МВ-М0, млн. грн.	1	140	727	924	840	926	1447	2417	4000	4806
Депозити D=М3-М0, млн. грн.	20	470	2423	4307	5323	6373	8547	12487	19300	24183
Резерви до грошової бази, %	17	52,2	47,8	26,7	17,8	13,1	16,8	20,2	23,3	21,7
Резерви до депозитів, %	5	29,8	30,0	21,4	15,7	14,5	16,9	19,3	20,7	19,8
Норма обов'язкових резервів, %	13	25	15	15	15	15	16,5	17	15	9-15
Облікова ставка реальна, %	-20р	-100р	-275	-78	12,1	15,1	32,7	5,8	3,8	11,3
Частка М0 в М3, %	19,2	26	24,7	39,7	43,1	49,2	45,6	43,4	40	41,7

*Розраховано за даними Бюлетеня НБУ, 2002. – № 8. – С. 46-55, 68-69, 70-73.

Незважаючи на грошову експансію початку 90-х років, рівень монетизації ВВП, який свідчить про забезпеченість грошима економіки, неухильно знижується (рис. 1), що яскраво демонструє залежність грошової пропозиції від загальної економічної кон'юнктури і ще раз підтверджує ендогенність грошової пропозиції.

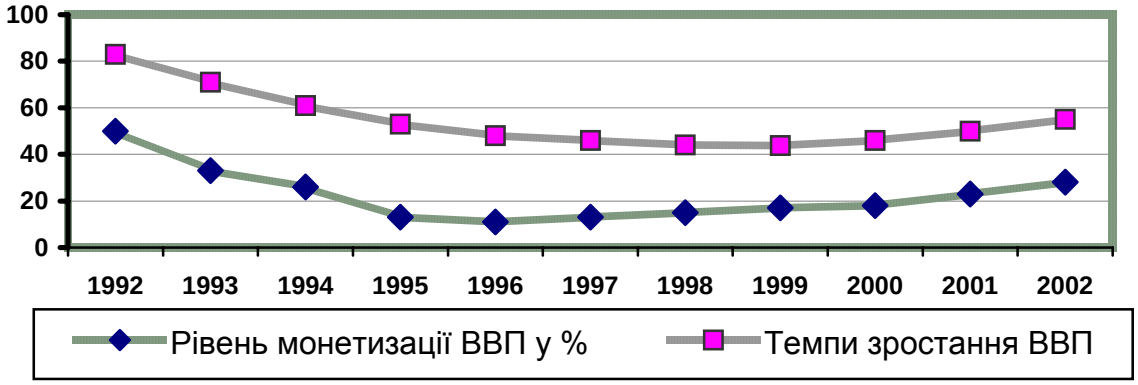

Рис. 1. Рівень монетизації ВВП та темпи зростання ВВП у порівнянних цінах у 1992-2002 рр. у % до 1991 р.

Ступінь ендогенності грошової пропозиції залежить від частки готівки (М0) у грошовій масі (М3): чим менша ця частка, тим значніше грошова пропозиція може реагувати на зміни у загальноекономічній кон'юнктурі і, відповідно, тим вища стабільність грошового обігу і менше умов для виникнення грошових криз. Оптимальним у даному випадку було б скасування державної монополії на емісію грошей і перехід повною мірою до кредитних грошей. Але ця мета досягається лише еволюційним шляхом і будь-яке зовнішнє, штучне втручання не забезпечить бажаних результатів.

Проведені дослідження чинників формування грошової маси та її відповідності фазам економічного циклу дає можливість стверджувати, що в довгостроковому періоді зміни обсягів грошової пропозиції зумовлені змінами загальноекономічної кон'юнктури, а не навпаки.

У цьому ж розділі роботи аналізуються причини виникнення інфляції, описуються механізми її розгортання, особливості перебігу. Аналізуючи розвиток інфляційних процесів в економіці України доходимо висновку, що вона була наслідком механізмів ринкового реформування та управління економікою, які використовував наш уряд починаючи з 1991 р. Звичайно, як правило, в основі інфляції лежать об'єктивні чинники. Але це не означає, що вона не може виникнути внаслідок дії суб'єктивних факторів. Гіперінфляція в Україні 1992-1994 рр. була результатом дії саме цих суб'єктивних факторів. Підтвердженням цьому є і надвисокі прирости грошової пропозиції і ще більші прирости кредитної емісії комерційних банків, яка значно перевищувала розміри дефіциту державного бюджету і становила значну частку номінального ВВП. Але інфляція не є чисто грошовим феноменом. Значна частина чинників інфляції в Украї-

ні лежить поза межами грошово-кредитної сфери і їх дія є настільки потужною, що при найжорсткішій обмежувальній політиці у сфері грошового обігу та доходів у 1996-1998 рр. ціни продовжували зростати.

Об'єктивними ендогенними чинниками виникнення інфляції в Україні були:

- низький рівень технічної оснащеності та низькопродуктивні технології, що є характерним для вітчизняного виробництва;
- значний рівень монополізації економіки;
- зростання світових цін на енергоресурси (насамперед, нафту) та інші види сировини;
- структурна криза економіки України;
- падіння обсягів виробництва внаслідок втрати традиційних економічних зв'язків та ринків збуту;
- посилення зовнішньої конкуренції як наслідок лібералізації зовнішньоекономічної діяльності, зростання відкритості національної економіки;
- девальвація купоно-карбованця, а згодом і гривні, що спричинило зростання цін на імпортовану сировину, яка у витратах виробництва становить значну частку;
- зміна характеру та ролі грошово-кредитних відносин за нових економічних умов господарювання.

Чинниками інфляції, що були наслідком неправильної економічної політики є:

- лібералізація цін за умов повної відсутності ринкової конкуренції на внутрішньому ринку України;
- невиважені методи цінового регулювання;
- надмірна емісія готівки та кредитна експансія комерційних банків в 1992-1994 рр., що здійснювалася з дозволу уряду та за підтримки НБУ;
- зростання Зведеного державного бюджету по відношенню до ВВП, зростання дефіциту бюджету і його частки у ВВП;
- невідповідна сучасному стану національної економіки політика держави у сфері державних запозичень (ринок ОВДП, структура випуску, доходність);
- жорстка обмежувальна політика держави у сфері доходів і грошово-кредитній сфері в 1995-1998 рр., що призвела до звуження сукупного попиту та обмежила і так низькі можливості до інвестицій у реальний сектор, а це опосередковано через зростання середніх витрат поглибило інфляцію витрат;
- індиферентність інститутів державної влади до періодично виникаючих сфер для спекуляцій, що приносили надвисокі прибутки незначній частині їх учасників за рахунок фактичного обкрадання інших учасників як добровільних

так і невільних (експортні операції 1992-1994 рр.; спекуляції з валютою; ринок ОВДП тощо). Як правило, всі ці спекуляції прямо чи опосередковано впливали на курс національних грошей та провокували нестабільність грошового обігу.

Незважаючи на те, що інфляція послабилася у 2001-2002 рр., необхідно визнати, що весь свій потенціал до зростання цін вона ще не вичерпала. У зв'язку з цим виникає необхідність у розробці методів антиінфляційних заходів, які б не тільки придушували прояви інфляції, але й викорінювали її причину. Особливістю антиінфляційної політики в Україні є ще й те, що вона має забезпечувати не тільки стабільність цін, але й стимулювати або, принаймні, не стримувати економічне зростання.

У третьому розділі **"Антиінфляційна політика у системі державних заходів реформування економіки України"** досліджуються соціально-економічні наслідки інфляції та особливості антиінфляційної політики держави у перехідній економіці.

Інфляція веде до порушення всього процесу відтворення в усіх його ланках як у сфері виробництва, так і в сфері обігу, вносячи все більший хаос у виробництво, торгівлю, грошово-кредитну сферу. Висока інфляція, що була характерною для України у 90-х роках, призвела до значного падіння виробництва, зниження реальних доходів населення, реальної заробітної плати, платоспроможного попиту, заощаджень; спричинила значне розшарування верств населення за доходами. Інфляція сприяла руйнуванню старої системи суспільних відносин, процесу приватизації, забезпечила інституційні передумови для переходу до нової системи економічних відносин.

Антиінфляційна політика, що проводилася Україною, опиралася більшою мірою на монетарні інструменти та політику обмеження доходів. Дані методи доцільні та ефективні при інфляції попиту. В умовах інфляції витрат, що є характерними для економіки України, інструменти даної монетарної політики не мали достатньої ефективності і ще більше загострили кризові явища в економіці. Крім того, рестрикційна грошова політика через високі відсотки обмежила попит на кредитні ресурси з боку реального сектора економіки, що обмежило можливості економічного зростання у другій половині 90-х років. Паралельно цьому, інструменти даної політики суттєво скоротили реальні доходи, а це створило проблеми реалізації продукції, які, як відомо, за умов значної централізації та монополізації певних секторів економіки спричинили зростання цін в цих галузях (паливно-енергетичній, нафтохімічній, металургійній), а далі по ланцюгу, і в інших галузях виробництва. Це означає, що антиінфляційна політика, розроблена представниками монетаризму, може бути дієвою тільки у випадку, якщо інфляція породжується чисто грошовими чинниками за умов економічного зростання та відсутності диспропорційності економіки в умовах до-

вершеної конкуренції. У всіх інших випадках дана модель не може дати позитивних результатів.

Чинниками подолання інфляції в умовах України є:

- забезпечення умов для стабільного економічного зростання;
- сприяння з боку уряду розвитку конкуренції;
- відродження національної економіки на більш високому технологічному рівні.

Ефективними методами боротьби з інфляцією сьогодення є:

- забезпечення бездефіцитності та збалансованості Державного бюджету;
- зниження податкового навантаження;
- обмеження можливості до завищення цін природним монополіям;
- зменшення державних запозичень;
- зниження доходності державних цінних паперів до рівня середньої рентабельності сфери виробництва.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретико-методологічне узагальнення проблем виникнення грошових криз у сучасних умовах. Результатом дослідження є обґрунтування теоретичних засад для удосконалення державного регулювання грошового обігу та ціноутворення, з допомогою яких можливе поєднання довгострокової стабільності цін та чутливої реакції грошової пропозиції щодо потреб народного господарства в грошах у короткостроковому періоді, а також необхідності створення нових підходів до формування грошової пропозиції. Найбільш істотні висновки роботи:

1. Особливістю економічного розвитку у XX столітті, особливо у другій його половині, є загальносвітова тенденція до зростання цін, що, на нашу думку, значною мірою є наслідком декількох процесів, характерних для даного періоду, а саме:

- зміни характеру самого грошового обігу на етапі еволюційного переходу від повноцінних металевих грошей через готівково-кредитний грошовий обіг до кредитних грошей. У даних умовах, при існуванні монопольного права держави на емісію готівки існує потенційна можливість зловживання державою готівковою емісією для досягнення певних урядових інтересів, що спричиняє виникнення інфляції;
- розвитку НТР, яка не сама по собі, а через дію змін в економіці нею викликаних, сприяє зростанню концентрації та централізації виробництва і, як наслідок, зростанню у загальній структурі виробництва частки монополістичної конкуренції, що приводить до збільшення цін реалізованої продукції і зростання отримуваних даними підприємст-

вами прибутків, що і стає причиною виникнення інфляції. З іншого боку, високі темпи розвитку НТР сприяють прискоренню морального зношення основних фондів, а політика прискореної амортизації, що використовується за даних обставин, приводить до зростання середніх постійних витрат виробництва, а в умовах ринку недосконалої конкуренції – до зростання цін;

- значної залежності виробництва від енергоносіїв, зростання попиту на котрі, за умови нееластичності їх пропозиції, сприяє зростанню цін на даний вид продукції. Існування природної монополії у даній сфері ще більше посилює цей процес. А оскільки ці ресурси становлять значну частину витрат виробництва, то зростання цін на них спричиняє зростання загального рівня цін.

2. Загальносвітова тенденція до зростання цін є характерною і для економіки України, але інфляційні процеси в перехідних економіках мають і свої особливі, притаманні саме їй механізми розгортання та причини виникнення, а саме:

- гіперінфляція в 1992-1994 рр. в Україні була, насамперед, результатом хибної економічної політики держави, спрямованої на стимулювання економічного зростання шляхом кредитної експансії та надмірної емісії готівки, а також лібералізації цін за відсутності конкурентного середовища в економіці України, значних помилок в цінорегулюванні;
- домінуючою причиною інфляційних процесів в Україні, починаючи з 1995 р., стає інфляція витрат; обмежувальна монетарна політика, яка проводилась в той час в Україні, ще більше поглибила даний тип інфляції і, крім того, обмежила спроможність економіки до зростання. Грошово-кредитна та фіскальна політика продовжує втілювати у собі найсуттєвішу загрозу грошовій та ціновій стабільності, але не сама по собі, а в системі державної політики досягнення певних урядових інтересів. Саме ця політика держави стала причиною фінансової кризи та значної девальвації гривні 1998-1999 рр.

3. Для подолання інфляції в економіці України було б доцільно:

- розробити нові механізми регулювання ціноутворення та оподаткування, які б не створювали стимулів до зростання витрат виробництва. Варіантом такого механізму може бути встановлення податку на приріст вартості матеріальних витрат. Крім того, необхідно зменшити ставки оподаткування та кількість податків, які в будь-якому випадку спричиняють зростання цін. Відповідно їх зменшення знизить зростання цін;

- проводити активну державну політику щодо обмеження монополізму у вітчизняному виробництві та створити умови для розвитку конкуренції в сфері реалізації продукції. Стосовно природної монополії встановити державне регулювання цін;
- законодавчо обмежити зростання державних витрат зростанням ВВП, тобто встановити постійну частку в ВВП;
- у разі дефіциту Державного бюджету покривати його прямими кредитами Центрального банку. В даному випадку приріст грошей буде дорівнювати тільки дефіциту бюджету, а не державному боргові та відсоткам по ньому, що утворилися в результаті внутрішніх та зовнішніх державних запозичень. (Зовнішні кредити та випуск ОВДП в наших умовах є дуже обтяжливим способом покриття дефіциту Державного бюджету);
- не створювати умови, які стимулюють зростання попиту на іноземну валюту не для зовнішньоекономічної діяльності. Цієї мети можна досягти штучно – державними санкціями, або ж в результаті довгострокової стабільності на грошовому ринку України і довгострокового стабільного економічного зростання. Один із способів, за допомогою якого можна знизити попит на іноземну валюту, є стимулювання розвитку ринку корпоративних цінних паперів;
- стимулювати зниження відсотка по кредитам, що створило б умови для переміщення грошей в реальний сектор економіки і обмежило б попит на гроші для фінансових спекуляцій;
- цілеспрямовано змінювати структуру грошової пропозиції – зменшувати частку грошового агрегату готівкових грошей та стимулювати збільшення частки безготівкових грошових рахунків;
- проводити активну державну політику по створенню умов, які б стимулювали залучення заощаджень населення у банківську сферу.

Держава має внести суттєві корективи у політику фінансової стабілізації, а окремі її акценти переглянути кардинально. У першу чергу, слід виходити з того, що без підвищення рівня монетизації української економіки та зниження процентних ставок по кредитах відродження реального сектора економіки неможливе. Пропозиція грошей позитивно впливає на величини грошового та інших видів доходів, діючи по широкому спектру активів домашніх господарств та підприємницьких структур. Пропозиція грошей тим самим тягне за собою перебудову всього портфельного балансу з наступними модифікаціями потоку доходів і коливаннями рівня процента. Йдеться не про будь-яку грошову та кредитну емісію, а визначення її упорядкованих каналів, що гарантують державний контроль за фінансовими потоками, емісією грошей у відповідності з їх

цільовим призначенням, попередження спрямування емітованих коштів в іноземну валюту та в спекулятивні операції.

Ефективність грошово-кредитної політики полягає в тому, щоб викликати позитивні зрушення в реальному секторі й доходах, пом'якшувати циклічні коливання і при цьому не допускати помітного зростання інфляції.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Синюченко М.И. Количественные теории толкования природы инфляции // Вестник Харьковского государственного университета. – 1998. – № 404. – С. 195-196.
2. Синюченко М.І. Доларизація економіки України як фактор нестабільності національної валюти // Особливості економічної політики постсоціалістичних країн в умовах глобалізації світової економіки (приклад України) // Київ: Ін-т міжнар. відносин КДУ. – 1999. – С. 82-84.
3. Синюченко М.І. Історія теорії грошей та грошових криз в роботах академіка І.А. Трахтенберга // Вісник Української академії банківської справи. – 1999. – № 2(7) – С. 15-17.
4. Синюченко М.І. Актуальні проблеми формування пропозиції грошей // Вісник Української академії банківської справи. – 2000. – № 1(8). – С. 9-12.
5. Синюченко М.І. Кон'юнктурна теорія грошей М.І. Туган-Барановського // Фінанси України. – 2000. – № 9. – С. 19-24.
6. Синюченко М.І. Соціально-економічні наслідки інфляції // Вестник Харьковского государственного политехнического университета. – 2000. – № 122. – С. 130-133.
7. Синюченко М.І. Державний борг як чинник інфляції // Зб. наук. праць "Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України". Том 4. – Суми: ВВП "Мрія-1" ЛТД: Ініціатива, 2000. – С. 138-144.

АНОТАЦІЯ

Синюченко М.І. Грошовий обіг та інфляція в умовах ринкової трансформації економіки України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.01.01 – економічна теорія. – Інститут економіки НАН України, Київ, 2003.

Дисертацію присвячено дослідженню фундаментальних закономірностей розвитку криз грошового обігу, цін та інфляції в умовах перехідної економіки. Виявлено особливості формування грошової пропозиції в сучасних умовах та ступінь її чутливості до змін в економіці. Встановлено причини, умови, механізми та особливості розгортання інфляції в Україні, визначено роль монетарних

та немонетарних чинників у даному процесі. Розкрито соціально-економічну сутність інфляційного процесу в економіці перехідного періоду та його наслідки для України. Проаналізовано методи антиінфляційної політики, а також подано оцінку їх ефективності; визначено шляхи підвищення дієвості антиінфляційної політики та шляхи стабілізації грошового обігу.

Запропоновано нове тлумачення фундаментальних положень теорії грошей – нейтральності та екзогенності грошей; зв'язку змін грошової пропозиції та економічної кон'юнктури.

Ключові слова: грошовий обіг, інфляція, монетарна політика, економічна кон'юнктура.

АННОТАЦИЯ

Синюченко М.И. Денежное обращение и инфляция в условиях рыночной трансформации экономики Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.01.01 – экономическая теория. – Институт экономики НАН Украины, Киев, 2003.

Диссертация посвящена исследованию фундаментальных закономерностей развития денежных кризисов, цен и инфляции в условиях рыночной трансформации экономики Украины. Определены особенности формирования денежного предложения в современных условиях, а также степень чувствительности различных агрегированных компонентов денежной массы к изменениям в экономике, на основании чего сделан вывод, что формирование безналичного денежного предложения зависит не только от действий центрального банка и правительства, но и от состояния экономической конъюнктуры, то есть денежное предложение частично имеет эндогенный характер. Эндогенность денежного предложения в большей степени прослеживается в долгосрочном периоде. В краткосрочном периоде влияние государства на структуру и объемы денежной массы более значимы.

В результате теоретического анализа взаимосвязи явлений «инфляция – безработица» автором доказано, что эта связь не причинно-следственная, а общее следствие одной причины – изменения совокупного спроса. А так как цены изменяются под действием и других факторов, то синхронизация данных явлений не обязательна. Соответственно, регулирование занятости исключительно инструментами монетарной политики, неспособно обеспечить желаемые результаты, при игнорировании других факторов изменения совокупного спроса.

Исследованы причини, условия, механизмы и особенности развертывания инфляции в Украине. При этом особое внимание уделено исследованию роли государственной политики в данном процессе, а также влиянию монетарных и немонетарных факторов на темпы и глубину инфляции. Доказано, что именно

монетарные факторы способны вызывать гиперинфляцию. Немонетарные факторы, как правило, способствуют превращению инфляции в хроническую с низкими темпами ее развития.

Выявлено, что гиперинфляция в 1992-1994 гг. в Украине, прежде всего, была результатом ошибочной экономической политики государства, направленной на стимулирование экономического роста средствами кредитной экспансии и чрезмерной эмиссии наличных денег, а также либерализации цен при отсутствии конкурентной среды.

Определена социально-экономическая сущность инфляционного процесса в экономике переходного периода, проявляющаяся в том, что инфляция способствовала разрушению старой системы социальных отношений, значительному падению производства, процессу приватизации, обеспечила институциональные предпосылки для перехода к новой системе экономических отношений.

Проанализированы методы антиинфляционной политики и дана оценка их эффективности. Обоснованы пути совершенствования антиинфляционной политики и методов стабилизации денежного обращения.

Исследованы фундаментальные положения денежной теории, а именно: нейтральность та экзогенность денег; зависимость изменений денежного предложения и экономической конъюнктуры. Доказано, что нейтральность денег возможна только при условии их абсолютной эндогенности, в случае экзогенности денег или их частичной эндогенности деньги не нейтральны и, соответственно, влияют на реальные показатели функционирования экономики. В долгосрочном периоде изменение объемов денежного предложения обусловлено изменениями общеэкономической конъюнктуры, а не наоборот, как утверждается современной количественной теорией денег, что свидетельствует об их эндогенности и нейтральности.

Изучены взгляды отечественных ученых XX века на проблемы денежного обращения. На основании методологических подходов и теоретических достижений ученых в развитии теории денег выделено три периода. Особое место при анализе уделено теоретическому наследию М.И. Туган-Барановского и И.Я. Трахтенберга.

Ключевые слова: денежное обращение, инфляция, монетарная политика, экономическая конъюнктура.

SUMMARY

Sinjuchenko M.I. Currency and inflation in conditions of market transformation of Ukraine economy. – the Manuscript.

The dissertation on reception of a scientific degree of the candidate of economic sciences on a speciality 08.01.01 – the economic theory. – Institute of economy of National Academy of Science of Ukraine, Kiev, 2003.

The dissertation deals with research of fundamental laws of development of crises of monetary circulation, the prices and inflation in conditions of transitive economy. Features of formation of the monetary offer in modern conditions and a degree of its sensitivity to changes in economy are revealed. The reasons, conditions, mechanisms and features of inflation expansion in Ukraine are studied. The role of monetary and not monetary factors in the given process are determined. The social and economic essence of inflationary process of a transitional economy and its consequences for Ukraine are ascertained. Methods of an anti-inflationary policy are analyzed and the evalnation of their efficiency is given, and also ways of effectiveness increase of an anti-inflationary policy and ways of stabilization of monetary circulation are determined.

New interpretation of fundamental categories of the theory of money is offered, namely: a neutrality and exogenous money; connection of changes of the monetary offer and an economic conjuncture.

Key words: monetary circulation, inflation, a monetary policy, an economic conjuncture.

Підписано до друку 24.04.2003
Формат 60х84/16 Офсет. папір Офсет друк
Умов.-друк. арк. 1,2 Обл.-вид. арк. 1,0 Тираж 130 прим.

Інформаційно-видавничий відділ
Української академії банківської справи
40030, м. Суми, вул. Петропавлівська, 57.